

*Микола
Тур*

УДК 101:316

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕТАМОРФОЗИ ІДЕЇ ПРОСВІТНИЦТВА В СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Під ідеєю або проектом Просвітництва в соціальній філософії розуміють філософську доктрину, ґрунтовану на визнанні безмежних можливостей Розуму в пізнанні законів буття та облаштуванні на їх підставі соціального світу. Ця ідея успадкувала дух філософського раціоналізму новочасної доби й водночас містила наголос на активності розумного начала як чинника соціального конструктивізму. Просвітники намагались реформувати суспільне життя на законах розуму й у такий спосіб створити умови для гармонійного і справедливого суспільного устрою. Все це актуалізувало інтерес до феномену наукових знань, поширення їх серед людей з метою їх освічення та підвищення культурного рівня (цивілізування). Просвітницький рух став символом доби, іменованої Просвітництвом, змістом її філософії, політичної ідеології та культури. Але подальший перебіг історії розвіяв оптимізм просвітників про те, що розвиток наук і мистецтв приведе до морального вдосконалення людей та становлення соціальних інституцій, які б уможлилювали суспільне життя на засадах свободи, рівності та братерства громадян держави — як ідеалів Великої Французької революції.

За розчаруванням у можливості встановити царство розуму на землі приховувалась криза класичної філософії як метафізики, фундованої на принципі суб'єктивності. Недовіра до розуму та раціональності як його інструменту породжувала антипросвітницькі

© М. ТУР,
2018

настрої. У філософії поступово інтерес з гносеологічної проблематики переноситься на проблематику антропології, історії, культури та релігії. Праці С. Кіркегора та А. Шопенгавера знаменували собою виникнення філософського ірраціоналізму. Проте методологічний поштовх до його виникнення давала цілком просвітницька за своїм духом філософія І. Канта, в якій розум виявив свою антиномійність та втратив цілісність. Це спровокувало пошуки «нової раціональності», яка б усувала розірваність розуму та була надійним джерелом нормативної орієнтації соціального розвитку. Сучасних суспільствознавців можна диференціювати на тих, хто стоїть на позиціях Просвітництва, і тих, хто їх заперечує, імпліцитно розвиваючи водночас у трансформованому вигляді якісь окремі його аспекти.

Стаття має на меті на підставі критичного та компаративного аналізу провідних підходів у сучасній соціальній філософії дослідити методологічний діапазон трансформації проекту Просвітництва, щоб виявити їхній евристичний та комплементарний потенціал для потреб соціальної інтеграції сучасних надскладних суспільств та легітимації їхніх інституційних засад. У центрі нашої уваги насамперед постануть методологічні новації комунікативної моделі суспільства Ю. Габермаса та теорії системного аналізу Н. Лумана як найбільш довершені концептуальні стратегії сучасного розвитку двох визначних парадигмальних моделей політичної філософії, відповідно морального конструктивізму І. Канта та раціонального конструктивізму Т. Гобса. Побіжно заторкнемо також специфічну трансформацію просвітницьких ідей представниками радикального контекстуалізму (Ж.-Ф. Льютар та Р. Рорті), що становлять антитезу цим універсалістським позиціям в сучасній політичній філософії.

Діалектика Просвітництва в рецепції авторів критичної теорії

Філософські пошуки Ю. Габермаса лежать у річищі просвітницьких ідей І. Канта і надихаються передусім його ідеєю повноліття (*Mündlichkeit*) людини, яка була розгорнута у статті «Відповідь на питання: що є Просвітництво? [Кант, 1966: т. 6, с. 25–35]. Ця ідея, зрештою, трансформувалась у філософії Ю. Габермаса в концепцію комунікативної компетенції. Він зазнав також ідейного впливу Франкфуртської школи в соціальній філософії, репрезентуючи до її розпаду в 1970-х роках молодшу генерацію її теоретиків.

М. Горкгаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе, Е. Фром та інші позиціонували себе як продовжувачів революційно-критичного пафосу марксизму за нових історичних умов. При цьому поняттю «відчуження» фундатори нової критичної теорії надали більш абстрактного смислу. М. Горкгаймер та Т. Адорно витлумачили його в своїх працях як панування над людиною самовідчуженого (ірраціонального) розуму у формі науки і техніки. На цій підставі соціальну історію вони інтерпретували як поступальну зміну форм «саморуйнування Просвітництва», в процесі яких воно неухильно втрачає свій прогресивний потенціал. Дух

Просвітництва розчинився в модусі позитивістського мислення, що обернулось атрофією розумності формально раціональних принципів облаштування суспільного життя й призвело до виникнення тоталітарних порядків. Автори критичної теорії змалювали цілком песимістичний діагноз деструктивного характеру діалектики Просвітництва, його регрес у міфологію: «анімізм одушевив річ, а індустріалізм уречевив душі» [Horkheimer, Adorno, 1988: S. 34].

У «Філософському дискурсі Модерну» Ю. Габермас зазначив, що в аналізі М. Горкгаймера та Т. Адорно «вже не залишається місця для будь-якої надії на звільняючу силу Просвітництва» [Габермас, 2001: с. 108]. Водночас він рішуче відмежувався від подібної песимістичної оцінки Просвітництва. На відміну від «батьків» критичної теорії, які вади модернізації пояснювали експансією інструментального розуму (цілераціональності) на суспільні порядки і на цій підставі засуджували капіталістичне суспільство загалом як утілення інструментального розуму, Ю. Габермас оцінює проект Модерну як незавершений. Ці промовисті слова він застосував спочатку у назві своєї доповіді з нагоди отримання премії Адорно, а пізніше виніс у назву збірника своїх праць [Habermas, 1994]. Апористичну діалектику Просвітництва Ю. Габермас пов'язав з обмеженістю принципу суб'єктивності, на який спирається філософія свідомості Нового часу. Творча рецепція передусім таких філософських напрямків, як прагматизм, феноменологія та герменевтика, відкрила йому очі на лінгвістичні тенденції в розвитку сучасної філософії, що виразно знаменують собою поворот від самодостатнього (монологічного) суб'єкта до принципів діалогу та інтерсуб'єктивності.

Ю. Габермас постулює тезу про паралелізм у суспільному житті лінгвістичних та соціальних процесів. Відтак феномен мови виходить на центральне місце в його теоретичних пошуках, що позначило собою «лінгвістичний поворот» у розвитку критичної теорії. А оскільки мова являє собою медіум (засіб, середовище) комунікації з метою досягнення інтерсуб'єктивного порозуміння соціальних акторів, то цей поворот слід інтерпретувати як комунікативний. Усвідомлення креативного аспекту мовного конституювання соціального світу на засадах порозуміння в комунікативному процесі на противагу практиці покладання смислу суб'єктно-центрованим розумом філософії суб'єктивності призвело до здійснення Ю. Габермасом парадигмальних змін у розвитку соціальної теорії, яка традиційно розвивала поняттєвий арсенал теорії дії. Головна суть цих змін полягала в перестановці її засад з цілераціональної на комунікативну дію, що відкрило багатобічючу методологічну перспективу продовження програми Просвітництва засобом практичного розуму в модусі комунікативної раціональності.

Трансформація критичної теорії в комунікативній парадигмі

Між типами цих соціальних дій наявна кардинальна відмінність. Цілераціонально діючий суб'єкт ставить на меті досягнення

успіху, намагаючись змінити стан справ в об'єктивному чи соціальному світі. Це здійснюється шляхом перетворення об'єктів впливу (предметів чи людей) на засоби, які суб'єкт підпорядковує своїй волі (перетворює) або якими маніпулює. У цьому випадку розум застосовують як інструмент (засіб) досягнення мети. На противагу цьому, «поняття комунікативної дії... стосується інтеракції принаймні двох суб'єктів, здатних до мови та дії, які встановлюють між собою інтерсуб'єктивні відносини» [Habermas, 1981: Bd. 1, S. 128]. При цьому метою мовної взаємодії (інтеракції) акторів стає досягнення порозуміння щодо конкретної життєвої ситуації. Порозуміння є невід'ємним атрибутом мовлення, бо «людській мові внутрішньо притаманне взаємопорозуміння як телос» [Habermas, 1981: Bd. 1, S. 387]. Отже, якщо цілераціональна дія виражає монологічну інтенцію розуму, то комунікативна дія — інтерсуб'єктивну, спрямовану на здобуття порозуміння.

У своїй теорії комунікативної дії, що системно розвинена в однойменній двотомній праці, Ю. Габермас трансформував традиційну критичну теорію в комунікативну модель й у такий спосіб окреслив шлях виходу із кризи, породженої пануванням технологічної раціональності, та багатообіцяючу перспективу продовження програми Просвітництва засобом практичного розуму в модусі комунікативної раціональності. Ця раціональність функціює також як самокритика наукового розуму, що уможливило подолання його власних недоліків і забезпечення соціального прогресу. Шуканої єдності розуму при цьому парадоксальним чином досягають «у множинності його голосів» на шляху здобуття інтерсуб'єктивного порозуміння в процедурі раціональної комунікації (дискурсу).

В комунікативній парадигмі перетлумачують також і концепт соціального відчуження. Як джерело людського відчуження Ю. Габермас розглядає спотворену комунікацію, яка має місце, коли метою інтерсуб'єктивного спілкування ставлять досягнення успіху шляхом стратегічного маніпулювання Іншим, створюють несиметричні умови комунікації, в тому числі й відносини панування. У таких випадках комунікація набуває монологічного характеру, а розум виявляє інструментальну роль. На ґрунті програми «оновлення комунікації» (*Erneuerung der Kommunikation*) [Habermas, 1973: Bd. 1, S. 129], що має гарантувати механізм діалектичного співвідношення науково-технічного розвитку і ціннісної орієнтації суспільства, науки і політики, Ю. Габермас сподівається відновити єдність інтересів, розуму і дії за умов пізнього капіталізму.

Системно-теоретична перспектива продовження ідеї Просвітництва

Альтернативну стратегію продовження проекту Просвітництва за сучасної доби пропонує теорія системно-функціонального аналізу Н. Лумана, становленню та розвитку якої сприяла публічна дискусія з Ю. Габермасом. Контрагенти її намагались з'ясувати, яка теоретична стра-

тегія — на засадах комунікації або соціальної технології — має методологічні переваги для потреб емансипації суб'єкта та реалізації завдань суспільного прогресу в дусі просвітницьких ідеалів. Категорійне ядро в соціальній теорії Н. Лумана утворює поняття системи, яка заступає місце надсуб'єктних структур мови повсякденного спілкування. У цьому він наслідує підхід Т. Парсонса. Водночас чільне місце в поняттєво-категорійній структурі системної теорії відведене поняттю комунікації. Проте якщо в комунікативній теорії комунікацію розглядають як апіорну засаду соціальності, то в теорії системного аналізу — як технічну операцію, за допомоги якої продукується і репродукується суспільство. У цій функції комунікація виявляє свій не лише субстантивний, а й системний характер. Позаяк свою цілісність соціальна система набуває в процесі поєднання комунікацій з іншими комунікаціями, що здійснюються за трьома векторами спрямування: рекурсивному, ретроспективному й випереджаючому [Луман, 2004: с. 102].

Свою теорію системного аналізу Н. Луман висуває з претензією на те, що її засобами можна подолати парадокси, які постали в соціології з початком Нового часу, коли індивід отримав правовий статус вільного суб'єкта, здатного до автономного цілепокладання. Відтоді загострилось питання гармонізації соціальної активності окремих індивідів та інтеграції їх у суспільне ціле. Адепти теорії дії розв'язання цього питання вбачали на шляху пошуку чинників інтеграції індивідів, розвиваючи теорії консенсусу як сучасну модифікацію концепції суспільної угоди. До них належать не лише представники ліберального універсалізму (Ю. Габермас, Дж. Ролз, Р. Дворкін та ін.) як провідного напрямку в сучасній політичній філософії, а й теоретики філософського контекстуалізму (Е. Макінтайр, М. Сендел, М. Тейлор та ін.), які у свій спосіб намагаються відстоювати чинник єдності перед лицем загрозливих тенденцій індивідуалізації соціуму.

Н. Луман досить скептично ставиться до спроможності концепції суспільної угоди та її сучасних модифікацій випромінювати методологічну продуктивність як в юридичній, так і історичній площині [Луман, 2004: с. 24]. До розв'язання зазначеної проблеми він підходить із протилежної теоретико-методологічної настанови в розумінні суспільства — позиції розбіжності. Відмовившись від категорійного апарату теорії дії, а значить і суб'єкта як соціального актора, він все ж таки адаптує поняття раціональності до теорії систем. Ціною того, що індивіда перевитлумачують як автономну психічну систему, йому вдається взагалі усунути проблему суб'єктно-центрованого розуму і на цьому ґрунті позбавити гостроти конфлікт у соціологічній теорії між об'єктивізмом і суб'єктивізмом. Ключем для розуміння механізму улагоджування конфлікту у стосунках «індивід — суспільство» є методологічний смисл комунікації операційно-замкнених (автопойезисних) систем, зокрема і психічних. Тим самим прояснюється парадоксальна думка Н. Лумана про те, що суспільство складене не з людей, а з комунікацій між людьми як системами. Існування соціуму як системи підсистем (комунікативної,

політичної, економічної, сімейної) забезпечене на ґрунті обміну (комунікації) суспільно значущою інформацією за допомоги власних специфічних кодів: «істина», «влада», «гроші», «любов». При цьому ефективність функціонування підсистем оцінюють критерієм раціональності, тобто виміром того, наскільки кожна з них сприяє стабілізації системного цілого, успішності адаптування його до оточення.

В універсалістській перспективі системної раціональності метафізичні проблеми набувають статусу метабіологічних. У такий спосіб антипросвітницька критика розуму, яка мала антиметафізичне спрямування й редукувалась до критики влади, втрачає свою релевантність. Ю. Габермас тлумачить феномен влади у річищі смислових інтенцій Г. Арндт. У цьому розумінні продукування влади пов'язане з дискурсивним процесом щодо її обґрунтування. На противагу цьому, у системно-теоретичній перспективі владу розуміють як символічно генералізований засіб комунікації. Причому специфіка владного коду комунікації полягає в тому, що він вимагає від партнерів комунікації не психічних переживань наслідків дій, а редукції (спрощення) їхньої системної комплексності [Луман, 2004: с. 34]. Це означає, що раціональність функціонування влади співвідноситься аж ніяк не з ефективністю її діяльності в досягненні бажаних цілей, а із спроможністю приймати рішення, адекватні ситуаціям, за умов існування сучасних надкомплексних суспільств. В окресленому розумінні раціональність влади набуває виразно технічного характеру. У цьому разі техніку влади інтерпретують як демократію [Луман, 2004: с. 125].

Важливо також зазначити, що реалізацію редукції комплексності системних комунікацій здійснюють на підставі неупередженості владних рішень за допомоги механізму процедури, яка водночас сприяє їх самолегітимації в системі власних зобов'язуючих рішень. Під процедурою розуміють особливий різновид соціальної системи, що утворює смислову єдність фактичних дій [Luhmann, 1969: S. 7]. Завдяки таким її сутнісним ознакам, як автономність, ритуальність, переймання соціальних ролей, публічність та невизначеність (результату), досягається інституціалізація соціального конфлікту, подрібнення й абсорбція протестного потенціалу незадоволених громадян, бо «процедура виправдовує не лише рішення, а й обґрунтовує презумпцію (припущення. — *М.Т.*) їхньої змістової правильності» [Luhmann, 1969: S. 22].

Трансформації ідеї Просвітництва в контексті комунітаризму

Універсалістські стратегії порятунку (Ю. Габермас) чи вдосконалення (Н. Луман) просвітницького проекту заперечують представники радикального контекстуалізму Ж.-Ф. Льютар та Р. Рорті. Вони в дусі постмодерністського мислення відстоюють цінність одиничного всупереч загальному, гетерогенне на противагу гомогенному, випадкове й релігійне проти усталеного і необхідного. Зокрема, Ж.-Ф. Льютар ситуацію

постмодерну діагностує як процес руйнування репрезентаціоністського способу мислення та «розвінчання» в претензіях гранднаративів Модерну, розуміючи під цим будь-які універсальні ідеї, схеми, інституції, зокрема, ідеї прогресу, Розуму та Свободи, розгортання Духу, емансипації людства. Аналогічним чином розуміють і інституцію мови. Спираючись на «прагматику мови» у розумінні Л. Вітгенштайна, він тлумачить її не як гомогенний феномен, а як гетероморфну взаємодію несумірних мовних ігор, кожна з яких оперує своїми власними правилами, які референтні конкретним типам суджень: денотативних, прескриптивних, евалютивних, перформативних тощо [Ліотар, 2000: с. 73].

Виходячи з постулювання апріорної неможливості існування суб'єкта, який би володів усіма цими мовами (мовними іграми), Ж.-Ф. Ліотар твердить про принципову неможливість існування універсальної метамови з її універсальними метапрескрипціями. Творче використання мови та плюралізм цінностей суспільного життя надають мові агоністичного характеру. Все це означає, що нові проєкції досягнення справедливості й правди в суспільному житті мають бути вільними від хибних стратегій емансипації та консенсусу. Бо, висновує Ж.-Ф. Ліотар, «консенсус є тільки проміжним станом дискусії, а не її кінцевою метою. Її кінцева мета — паралогія» [Ліотар, 2000: с. 85].

Що стосується Р. Рорті, то його Проект ліберальної утопії подолання кризи сучасного лібералізму постає як подальший розвиток постмодерністських пошуків. Кризу сучасного лібералізму він пояснює метафізичним характером його ідеології, що виявляється в прихильності до словника раціоналізму Просвітництва, ґрунтованого на поняттях істини, раціональності й моральної належності. Позиціонуючи себе як радикального іроніка, своє завдання він убаचाє в тому, щоб «нерационалістично і не універсалістськи» переформулювати інституції ідеального ліберального суспільства та остаточно подолати експлуатацію міфу про можливість розумного і справедливого світового порядку, наявність загальнолюдських цінностей і природних прав людини. Бо останні мають локальний масштаб, сумірний границям певних мовних ігор, якими послуговуються конкретно-історичні культурні і політичні спільноти, та форм життя.

Тож методологічне ядро концепції Р. Рорті становить поняття «повторного опису» словників та гегелівський принцип історизму, який трансформується в поняття «випадковість» (*contingency*) і становить один із головних її конструктивних елементів. Цей термін пов'язують насамперед з такими конотаціями, як історичність та ситуативність будь-якого матеріального й духовного феномену, його принципова непередбачуваність, випадковість та амбівалентність.

Інше важливе запозичення від Гегеля — його діалектичний метод Р. Рорті трансформує в майстерність здійснювати літературну критику шляхом переключення ґештальтів за допомоги переходу від одного словника до іншого.

Понад те, літературну культуру ліберального суспільства розглядають як таку, що не знає дисциплінарно-світоглядних обмежень настільки, що навіть поглинає собою філософію. Позбувшись когнітивного й метафізичного компонентів, як утопічно передрікає Р. Рорті, вона перетвориться на літературний жанр. У цьому розумінні амбітну роль продовжувача проекту Просвітництва «іншими, більш кращими методами» переймає на себе літературна критика [Рорті, 2003: с. 41].

Відтак декларації свободи ліберального суспільства Р. Рорті пов'язує передовсім із царинами культури, літератури та політики. Проте «поетизацію» цих сфер, здатних гарантувати лібералізові нові перспективи розвитку, можна досягти саме за допомоги повторного опису їхніх словників, усупереч просвітницькій надії на її «раціоналізацію» чи «сцієнтизацію» [Рорті, 1996: с. 82]. Тож, як бачимо, неопрагматистська програма повторного опису кінцевих словників виявляє свою категоричну несумісність із моральним універсалізмом та стратегією раціоналізації соціальних комунікацій на засадах дискурсивної етики.

Комплементарний горизонт розглянутих підходів

Як уже було зазначено, Н. Луман також категорично заперечує методологічну евристичність дослідження феномену раціональності в площині соціальної комунікації. Позиція автора комунікативного підходу є більш виваженою і методологічно гнучкою. Віддаючи належне системному підходові в осягненні системної комплексності сучасних суспільств, Ю. Габермас характеризує їх майже в річищі Н. Лумана такими, що вже не здатні сприймати себе зсередини як певну динамічну єдність, що утворює структурний взаємозв'язок [Habermas, 1999: S. 181]. З огляду на це, він запозичує у теоретиків системного підходу (Т. Парсонса та Н. Лумана) поняття системи, аби створити двощаблеву концепцію розуміння сучасного суспільства, потлумаченого як система та життєвий світ. При цьому під соціальною системою розуміють смислову єдність уречевлених (відчужених) структур соціальних комунікацій, керованих кодами влади та грошей.

Проте загалом розв'язання проблем сучасних комплексних суспільств Ю. Габермас окреслює не в напрямку самокерованих систем Н. Лумана. Не поділяє він також і настанови радикальних контекстуалістів, що спираються на принцип випадковості (*contingency*) соціального досвіду. Хоча Ю. Габермас оцінює сучасне суспільство як дійсно децентроване, категорії розсуду, принципи соціалізації та моралі і навіть засади раціональності якого немовби несуть на собі відбиток випадковості, він все ж таки переконаний, що для свого гармонійного існування воно потребує єдності розуму, певних універсалій, що онтологічно закорінені в моральну практику, мовлення та свідомість. Проте тут не йдеться про поняття «загальносуспільної свідомості» філософії суб'єкта. У комунікативній парадигмі воно трансформується в концепт кому-

нікативної раціональності, що продукується в процесі мовної інтерсуб'єктивної взаємодії людей. «У цій методологічній перспективі втрачають свою переконливість спроби тлумачити моральний універсалізм ворогом індивідуалізму, а єдність розуму — формою репресії. Навпаки, завдяки ідеалізованим передумовам комунікації, які надають комунікативному розуму трансцендентального виміру, моральний універсалізм уможливорює індивідуалізм, а джерелом плюралізму думок стає єдність розуму» [Тур, 2006: с. 202].

Підсумок розгорнутих міркувань зазначимо в таких положеннях:

У сучасній соціальній філософії просвітницька довіра до Розуму як нормативного чинника соціального розвитку трансформується, з одного боку, в концепт комунікативної раціональності, розвинений у поняттєвих межах комунікативної теорії Ю. Габермаса, а з іншого — в концепт системної раціональності в поняттєвих рамках теорії системного аналізу Н. Лумана.

У першому випадку його єдність народжується з множинності голосів соціальних акторів як носіїв раціональності в комунікативному процесі і зрештою субстанціалізується в дискурсивно здобутому консенсусі щодо конкретної проблеми соціально-політичної практики. На цій підставі проект модерну Н. Луман вважає незавершеним, а можливість продовження програми Просвітництва однозначно пов'язує з етосом дискурсу.

В альтернативній поняттєвій стратегії системного аналізу, що відмовляється від методології теорії дії, а відтак і від її суб'єкта, раціональністю наділяють саму систему. Системна раціональність виявляє себе в здатності розрізняти інформацію на вході та виході автономних систем, здійснювати редукцію комплексності і на цьому ґрунті забезпечувати стабілізацію існування системного цілого та успішне адаптування його до оточення. У цьому випадку Розум Просвітництва трансформується в модус системної раціональності, яка виражає універсальні інтенції.

Універсалістські стратегії продовження ідеї Просвітництва заперечують представники радикального контекстуалізму, протиставляючи їм концепти «паралогії» (Ж.-Ф. Льютар) або повторного опису просвітницьких словників (Р. Рорті). Проте поняттєво-категорійна структура комунікативної стратегії продовження програми Просвітництва уможливорює врахування комплементарного потенціалу як теорії систем, так і радикального контекстуалізму. Методологічні переваги системного аналізу враховано в теоретичній моделі двощаблевої структури сучасних складних суспільств. Що стосується позиції радикального контекстуалізму, то в теоретичній площині дискурсивної етики він втрачає свій радикалізм. Понад те, трансцендентально-прагматична перспектива її уможливорює тлумачення його як «трансцендентального комунітаризму» [Апель, 1999: с. 381]. На противагу цьому, ідеальний проект Р. Рорті, що заперечує універсалізм і раціоналізм, розчиняючи їх у контингентності соціального досвіду, тим самим наражається на перформативну суперечність, відстоюючи універсалістську позицію «універсального заперечення».

ДЖЕРЕЛА

- Апель, К.-О. (1999). Спрямування англо-американського комунітаризму в світлі дискурсивної етики. В: Єрмоленко, А.М. *Комунікативна практична філософія* (сс. 372–394). Київ: Лібра.
- Габермас, Ю. (2001). *Філософський дискурс Модерну*. Київ: Четверта хвиля.
- Кант, І. (1966). Ответ на вопрос: что такое просвещение? В: *Сочинения*: В 6-ти т. (т.6, сс. 25–35). Москва: Мысль.
- Ліотар, Ж.Ф. (2000). Постмодерністська ситуація. В: *Після філософії: кінець чи трансформація?* Київ: Четверта хвиля.
- Луман, Н. (2004). *Общество как социальная система*. Москва.
- Рорти, Р. (1996). *Случайность ирония и солидарность*. Москва: Русское феноменологическое общество.
- Рорти, Р. (2003). От религии через философию к литературе: путь западных интеллектуалов. В: *Вопросы философии*, 3, 30–41.
- Тур, М.Г. (2006). *Некласичні моделі легітимації соціальних інститутів*. Київ: ПАРАПАН.
- Habermas, J. (1994). *Die Moderne, ein unvollendetes Projekt*. Leipzig.
- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns* (Bd. 1). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Horkheimer, M., Adorno, T. (1988). *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*. Frankfurt am Main.
- Luhmann, N. (1969). *Legitimation durch Verfahren*. Neuwied, Berlin.

Статтю одержано 02.03.2018

REFERENCES

- Apel, K.-O. (1999). Direction of Anglo-American Communitarism in the Light of Discursive Ethics. [In Ukrainian]. In: Yermolenko, A.M. *Communicative Practical Philosophy* (pp. 372–394). Kyiv: Libra. [= Апель 1999]
- Habermas, J. (2001). *Philosophical Discourse of Modern*. [In Ukrainian]. Kyiv: Chetverta khvyliya. [= Габермас]
- Kant, I. (1966). Answer to the Question: What Is Enlightenment? [In Russian]. In: *Works in 6 vols.*, vol. 6, pp. 25–35). Moscow: Mysl. [= Кант 1966]
- Lyotard, J.-F. (2000). Postmodernist Situation. [In Ukrainian], In: *After Philosophy: the End or Transformation?* Kyiv: Chetverta khvyliya. [= Ліотар 2000]
- Luhmann, N. (2004). *Society as a Social System* [In Russian]. Moscow. [= Луман 2004]
- Rorty, R. (1996). *Contingency, Irony and Solidarity*. [In Russian]. Moscow: Russkoe fenomenologicheskoe obshchestvo. [= Рорти 1996]
- Rorty, R. (2003). From Religion Through Philosophy to Literature: the Way of Western Intellectuals. [In Russian]. In: *Voprosy Filosofii*, 3, 30–41. [= Рорти 2003]
- Tur, M.G. (2006). *Nonclassical models of Legitimation of Social Institutes*. [In Ukrainian]. Kyiv: PARAPAN. [= Тур 2006]
- Habermas, J. (1994). *Die Moderne, ein unvollendetes Projekt*. Leipzig.
- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns* (Bd. 1). Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Horkheimer, M., Adorno, T. (1988). *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente*. Frankfurt am Main.
- Luhmann, N. (1969). *Legitimation durch Verfahren*. Neuwied, Berlin.

Received 02.03.2018

Микола Тур

КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕТАМОРФОЗИ ІДЕЇ ПРОСВІТНИЦТВА В СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті на підставі критичного та компаративного аналізу досліджено методологічний діапазон концептуальної трансформації проекту Просвітництва в контексті провідних підходів сучасної соціальної філософії. З'ясовано, що просвітницька довіра до Розуму як нормативного чинника соціального розвитку трансформується, з одного боку, в концепт комунікативної раціональності, розвинений в поняттєвих межах комунікативної теорії Ю. Габермаса, а з іншого — в концепт системної раціональності в поняттєвих рамках теорії системного аналізу Н. Лумана. Ці універсалістські стратегії порятунку (Ю. Габермас) та вдосконалення (Н.Луман) просвітницького проекту заперечують представники радикального контекстуалізму Ж.-Ф. Льютар та Р. Рорті, протиставляючи їм, відповідно, концепти «паралогії» та «повторного опису словників». Проте поняттєво-категорійна структура комунікативної стратегії уможливорює врахування комплементарного потенціалу як теорії систем, так і радикального контекстуалізму. Зокрема, методологічні переваги системного аналізу враховано в комунікативній моделі дво-щаблевої структури сучасних складних суспільств. Що стосується радикального контекстуалізму, то його тлумачать як «трансцендентальний комунітаризм».

Ключові слова: проект Просвітництва, комунікативна раціональність, системна раціональність, паралогія, повторний опис словників.

Mykola Tur

CONCEPTUAL METAMORPHOSIS OF ENLIGHTENMENT IDEAS IN MODERN SOCIAL PHILOSOPHY

On the basis of critical and comparative analysis, the methodological range of conceptual transformation of the Enlightenment project has been studied in the article in the context of leading approaches of the modern social philosophy. It is found out that the enlightening confidence in the Mind as a normative factor of social development is transformed, on the one hand, into the concept of communicative rationality developed in the conceptual framework of the communicative theory of J. Habermas, and, on the other hand, into the concept of system rationality in the conceptual framework of the system analysis theory of N. Luhmann. These universalist strategies of salvation (Habermas) and improvement (Luhmann) of the enlightenment project are denied by representatives of the radical contextualism J.-F. Lyotard and R. Rorty, opposing them, accordingly, the concepts of “Paralogy” and “redescription of dictionaries”. However, the conceptual-categorical structure of the communicative strategy makes it possible to take into account the complementary potential of both the theory of systems and that of radical contextualism. In particular, the methodological advantages of system analysis are taken into account in the communicative model of the two-stage structure of modern complex societies. As for radical contextualism, it is interpreted as “transcendental communitarianism”.

Keywords: Enlightenment project, communicative rationality, system rationality, paralogy, redescription of dictionaries.

Тур, Микола — доктор філософських наук, професор кафедри філософії Київського університету ім. Бориса Грінченка. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія, комунікативна практична філософія, філософія науки, логіка, риторика.

Tur, Mykola — Doctor of Sciences (Philosophy), Professor at the Department of Philosophy, Boris Grinchenko Kyiv University. Sphere of scientific interests: social philosophy, communicative practical philosophy, philosophy of science, logic, rhetoric.
